

Výzkum feudálního sídla v Moravské Třebové-Udánkách

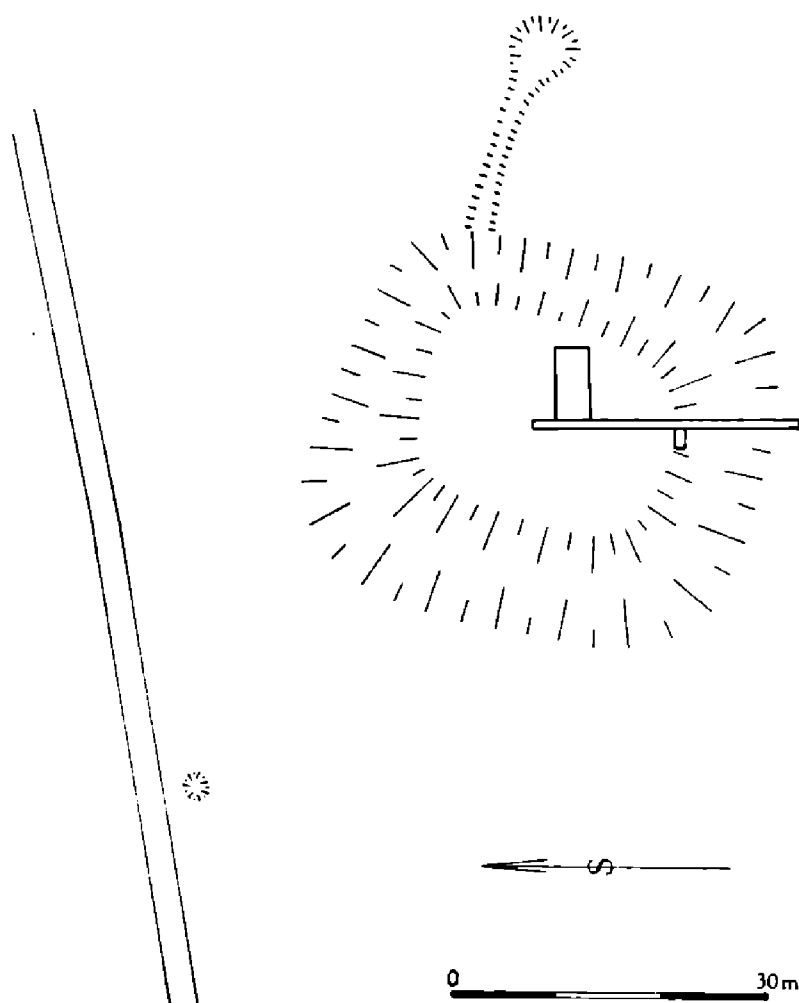
DAGMAR JELÍNKOVÁ

Jméno osady Udánky vystupuje v pramenech poprvé r. 1361 (dále r. 1365 Budox, 1375 Údanek, 1398 Undankx, 1408 Undansk, 1490 Undanek), kdy patřila třetina soudních pokut z města Linhartic, Sušic, Udánek, Gruny a Čtyř dvorů trebovskému fojtství (Híkl, 1949, 21). Poloha původní zaniklé vsi je dosud neznámá, ale s velkou pravděpodobností ji lze klást do míst nedaleko pozůstatků tzv. „hradiska“, které je rovněž s tímto historickým toponymem spojováno.

Lokalitu popsal jedině H. Weinelt (Weinelt, 1973a, 36 n., Weinelt, 1937b, 199–200), který ji označil za hrádek franckého typu (podle staré klasifikace K. Schuchhardta). Dále uvádí, že nešlo o speciální obrannou či strážní stavbu, nýbrž o opevněné sídlo nižšího feudála, typické pro německou oblast představující správní středisko určité sídlištní kolonizační jednotky (s předpokládaným nedalekým hospodářským dvorem a vsí). Starší nálezy keramiky, jež zde byly učiněny amatérským výkopem, zařadil Weinelt do období 13.–15. stol. Zmiňuje se rovněž o kolkované keramice a jako důkaz německé provenience zboží poukazuje na nápadnou absenci vlnice, jakožto výzdobného motivu domácí slovanské keramiky. Z toho odvozuje, že zakladatel hrádku – kolonizátor (příslušník nižší německé feudální vrstvy) měl vlastního hrnčíře, který nevstoupil v kontakt s domácí keramickou proveniencí. Tyto Weineltovy závěry jsou však silně zjednodušeny.

Tzv. „hradisko“ se nachází na levém horním toku potoka Olešnice (Erlentbach), severozápadně od dnešní myslivny. Současné Udánky (předměstí Moravské Třebové) jsou situovány excentricky – při východním okraji katastru obce, nápadně protáhlého západním směrem, z čehož vyplývá, že původní ves byla někde uprostřed katastru. Není vyloučeno, že zaniklá osada zmiňovaná ještě v 15. stol. (Hosák, 1939, 457 n.) bývala v místě zvaném „bei den Pikarditengräbern“, o němž Weinelt poznamenává, že leží stranou od trati „Wallgraben“ (Weinelt, 1937a, 36 n.). Zde se nachází v dnes již zalesněném rovinatém terénu zbytky raně středověkého opevněného sídla.

Objekt se jeví jako uměle nasypáný pahorek, nepravidelně obdélného půdorysu se zaoblenými rohy, opevněný po obvodu sypaným valem. Tento útvar dlouhý 24,5 m, 18 m široký byl obehnan příkopem různé šířky (na severní straně asi 8,5 m, na jižní 6 m). Hlína vykopaná z příkopu byla naházena dovnitř, čímž stavba dostala vyvýšené základy. Do příkopu po vyhloubení byla napuštěna voda, jejíž stav byl regulován strouhou (2,3 m širokou a 5,1 m dlouhou) s nádrží (velkou 10 × 8,3 m), zaústěnou do příkopu na severovýchodní straně. Do nádrže zase ústil jiný příkop – zbytek bývalého vodního toku. Celková plocha lokality je asi 450 m². Její vnitřní část je přefata lesní cestou,

porušena staršími amatérskými sondami a poseta zbytky pařezů po zalesnění.

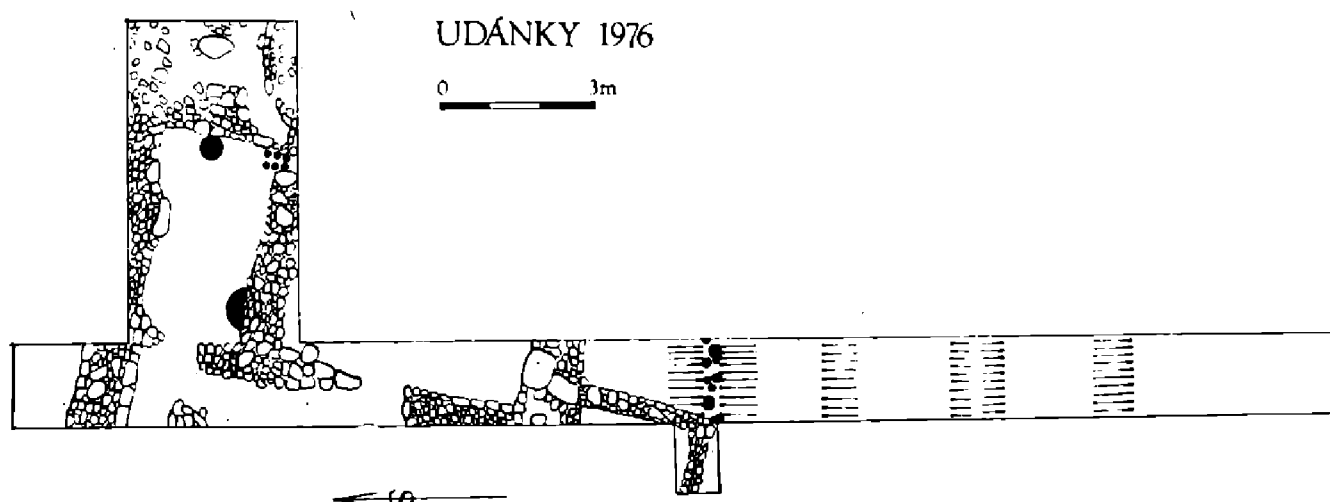
V posledních dvou sezónách byla provedena sonda č. 1—1,5 m široká, 25 m dlouhá, orientovaná ve směru J-S a vedená ke středu objektu. Dále sonda č. 2, orientovaná ve směru V-Z, široká 4 m a 7 m dlouhá. Na sondu č. 1 navazovala na dvacátém metru od počátku sondy. Pod povrchovou vrstvou humusu byla zjištěna vrstva písku, která překrývala korunu valu, zaplňovala vnější příkop a místy zasahovala i nad kamennou destrukci, jejíž okraje byly zachyceny již při vnitřní patě valu v sondě č. 1 a posléze i v sondě č. 2. Po zjištění kamenných trosek v obou sondách se ukázalo, že nejde o souvislou kamennou kru, ale o nekompaktní a členité nakupení kamenných trosek. Přibližně na dvacátém čtvrtém metru sondy č. 1 se podařilo zachytit líc kamenné zdi, 1,1 m mocné a stavěné na hlinu, táhnoucí se ve směru SSZ—JJV Mezi 19. a 20. metrem na ni v kolmém směru navazovala zeď 65 cm mocná, která vedla téměř až k vnitřní patě valu, kde se napojovala na další zeď mocnou 1,1 m, táhnoucí se ve směru V-Z. Destrukce zdiva sahala do hloubky 50—70 cm a ležela na vrstvě propálené mazanice asi 10 cm silné a na tmavé vrstvičce promísené zbytky uhlíků. Tato pravděpodobně požárová vrstva procházela vnitřním areálem hradiště. Znovu se potom objevovalo větší množství uhlíků ve výplni vnějšího příkopu. Bude úkolem dalšího výzkumu zjistit, zda tato požárová vrstvička překrývala val, nebo končí na jeho úpatí. Dále bude třeba objasnit vzájemný vztah kamenného zdiva a spálené vrstvy. Jak ukázal výzkum, ležela základová spára kamenného zdiva v některých místech na propálené vrstvě,

v jiných zasahovala pod její úroveň a narušovala ji. Zmíněná skutečnost působí oprávněným dojmem, že se tu jedná o více stavebních fází. Podobnou domněnku potvrzují i další pozorování učiněná v sondě č. 2, kde bylo zjištěno, že kamenné zdivo překrývalo soustavu kúlových jamek, jejichž půdorysné uspořádání bylo možno za daného stavu výzkumu jen stěží rekonstruovat. Další důkaz o existenci nejméně dvou fází poskytla situace ve střední části sondy č. 1, v místě, kde se nacházely zbytky valu. V tomto úseku se podařilo odkrýt relativně zachovanou zeď, evidentně související s centrální stavbou, která byla zapuštěna do tělesa valu a představovala tudíž mladší zástavbu narušující starší fortifikaci. Další sondáží bylo konstatováno, že se zeď v místech koruny valu pravouhle lomí západním směrem. Tím bylo prokázáno, že v sondě č. 1 byla obnažena vnější stěna jedné z místností pozdějšího kamenného stavení. Další zkoumání stratigrafických poměrů ve vnitřní části místnosti může velmi prospět k objasnění stavebního vývoje celého hradiska a zpřesnit dosavadní představy o vzájemném vztahu jednotlivých fází. Právě tento úsek objektu byl totiž nejméně narušen amatérskými zásahy a val je zde poměrně dobře uchován.

Hodnotíme-li dosavadní výsledky, dospíváme k předběžnému závěru, že se v místech udáneckého „hradiska“ odehrával složitější stavební vývoj, než se dosud předpokládalo. S největší pravděpodobností se jedná o nejméně dvě stavební fáze: starší, charakterizovanou stavbou ze dřeva nebo hrazděného zdiva, která je minimálně odkryta, neboť je převrstvena kamenným zdivem. S touto fází souvisí zřejmě val, narušený zdivem a soustava kúlových jamek na jeho vrcholu a pod zdivem v sondě č. 2 a snad také požárová vrstva.

Keramikou, kterou se výzkumem podařilo získat, lze datovat do 14. a 15. stol., nejstarší do 2. poloviny 13. stol. (zlomky červeně malované keramiky, 2 střepy zdobené rytou vlnicí a několik zlomků manžetovitých okrajů), a souvisí s nejstarší fází, kterou by tak bylo možno klást do 2. poloviny 13. stol.

Nejstarší objekt můžeme charakterizovat jako „motte“ přesto, že přesnější stavební uspořádání bude možno rekonstruovat až bude výzkumem zjištěna situace pod kamenným zdivem. O „motte“ lze hovořit vzhledem k tomu, že jde o uměle navržený pahorek, malých rozměrů s původní dřevěnou stavbou, který je opevněný valem a okrouhlým vodním příkopem. Tato jednoduchá opevnění s obytnou dřevěnou věží jsou zvláště typická pro feudální organizaci v oblasti Porýní v 11.–13. či 14. stol. (Mrusek, 1973, 129–130). Na Moravu proniká tento způsob opevnění ve 13. stol. „Motte“ v Udánkách by tedy bylo možné zařadit mezi lokality vzniklé vnější kolonizací.

Obr. 2. Moravská Třebová-Udánky (Svitavy). Plánek situace v sondách (černě jsou značeny kúlové jamky).

Opevnění s nedalekým sídlištěm bylo ústředním (sídlem drobného feudála) jednoho z manských okrsků lenního systému Boreše z Rýzmburka, vzniklých německou kolonizací v době kolem poloviny 13. stol. v souvislosti s lokací města Mor. Třebové (před r. 1267). Podobná opevnění nacházíme totiž také v sousedních osadách vzniklých německou kolonizací, často pojmenovaných po svém zakladateli či lenníkově. Rovněž název Udánky — Undanks mohl vzniknout etymologicky z genitivu německého osobního jména (Černý-Váša, 1928, 27, 36, 134).

Mladší stavební fáze je představována zděnou stavbou — tvrzkou, jejíž půdorysná dispozice je známa zatím jen útržkovitě, ale zcela jistě již nerespektovala plochu, ohraničovanou valem. V dosavadním nálezovém souboru keramiky, kterou lze datovat do 14.—15. stol. převažuje tzv. světlá keramika. Tato keramika žlutobílá, žlutá až oranžová barvy je často zdobena červenou malbou. Střepy různých hrnců jsou zdobeny jednou obvodovou linkou, obvykle těsně pod hrdlem. Kromě hrnců, byly s červeně malovaným dekorem získány ještě fragmenty džbánů, mís i pokliček. Malovaná výzdoba je nejbohatší na džbáněch, které jsou nejčastěji zdobeny červenou až hnědočervenou vlnovkou mezi dvěma linkami, nebo dvěma červeně malovanými obvodovými linkami a mezi nimi půlobloučky zavěšenými na horní lince. Na fragmentech džbánů je v několika případech dekor jemně předrýsován. Některé zlomky mají ještě kromě červené malby ornament v podobě obdélníků, stojících na užší straně, tlačených kolečkem. Kromě shora uvedené keramiky, byly nalezeny ještě zlomky keramiky šedé, hnědavé, glazované a několik zlomků loštických hrnků. Byly nalezeny také železné pracovní nástroje, část udidla koně aj.

Lokalita byla zničena patrně zároveň s osadou, naposledy v písemných pramenech zmiňovaná v 15. stol., nebo byla po zničení osady opuštěna.

Literatura

Černý F.—Váša P., 1928: Moravská jména místní, Brno.

Híkl R., 1949: Moravská Třebová.

Hosák L., 1938: Historický místopis země Moravskoslezské, Brno.

Mrusek H. J., 1973: Gestalt und Entwicklung der feudalen Eigenbefestigung im Mittelalter, Berlin.

Weinelt H., 1937 a: Grundriss der Schönhengster Burgenkunde, Sonderabzug aus den Mitteilungen zur Volks — und Heimatkunde des Schönhengster Landes, 1937, 36 n.

Weinelt H., 1937 b: Hradiště u Dlouhé Loučky a Wallgraben u Udánek v okrese moravskotřebovském, Časopis Vlasteneckého spolku musejního v Olomouci L, 196 až 200.

Weinelt H., 1936: Probleme schlesischer Burgenkunde, gezeigt an den Brugen des Freiwaldener Bezirkes, Breslau.

Die Untersuchung eines Feudalsitzes in Moravská Třebová-Udánky

Der Name der Siedlung Udánky erscheint in den Quellen zum erstenmal im Jahr 1361. Die Lokalität hat nur H. Weinelt beschrieben, der sie als Hausberg des fränkischen Typs bezeichnete. Dieses sogenannte „hradisko“ (= Burgwall) liegt am linken Oberlauf des Olešnice-Bachs, nordwestlich von dem Hegerhaus in heute schon bewaldetem, ebenem Gelände. Die Lokalität erscheint als künstlich aufgeschütteter Hügel mit unregelmäßig rechteckigem Grundriß und abgerundeten Ecken, der von

einem ebenfalls aufgeschütteten Wall umgeben ist. Das gesamte $24,5 \times 18$ m große Objekt war mit einem Graben unterschiedlicher Breite geschützt. Das aus dem Graben gehobene Erdreich hatte man nach innen ausgeworfen. Der Graben war mit Wasser gefüllt, dessen Stand mit Hilfe einer Rinne mit Behälter geregelt wurde, in den damals ein Wasserlauf mündete. Die Gesamtfläche der Lokalität umfaßt rund 450 m^2 . Auf dem Areal des „Burgwalls“ wurde die Sonde Nr. 1 in süd-nördlicher Richtung und die Sonde Nr. 2 in ost-westlicher Richtung geführt. Beide Sonden hielten mächtige, mit Mauerlehm gebundene Steinmauern fest. Die Destruktion der Mauern reicht stellenweise $50-70$ cm tief und lag auf einer Schicht durchgebrannten Mauerlehms und einer dunklen, mit Holzkohlen vermischten Lage. Es handelte sich wahrscheinlich um eine Brandschicht, die aus dem Innenareal des „Burgwalls“ stammte; eine größere Menge Holzkohlen fand man noch in der Ausfüllung des äußeren Grabens.

Schon vorläufig kann man sagen, daß es sich hier um mindestens zwei Bauphasen handelt: die ältere stellt ein System von Baupfostengruben in Sonde Nr. 2 vor, deren Grundriß bei dem gegebenen Forschungsstand nur schwer zu rekonstruieren war. Einen weiteren Beweis für die Existenz mindestens zweier Bauphasen bot die Lage in Sonde Nr. 1, an der Stelle, wo sich Reste des Walls befanden. Hier wurde eine erhaltene Mauer freigelegt, die ganz offenkundig mit dem Zentralbau zusammenhing — sie war nämlich in den Wallkörper eingelassen und stellte somit eine jüngere Bauphase vor, die in die ältere Befestigung eingegriffen hatte. Bei der älteren Phase ging es um einen Block- oder Fachwerkbau, zu dem wohl der Wall, das System der Pfostengruben auf seinem Scheitel und unter dem Mauerwerk in Sonde Nr. 2 gehörte. Das ältere Objekt läßt sich als Motte bezeichnen, weil es sich um einen künstlich angehäuften Hügel geringeren Ausmaßes mit einem Holzbau handelte, der mit Wall und Rundgraben befestigt war.

Die Befestigung mit der unweit entstandenen Siedlung war das Zentrum eines der Mannenbezirke im Lehenssystem des Feudalherrn Boreš z Rýzmburka.

Die jüngere Bauphase wird von einer gemauerten Feste repräsentiert, deren Grundrißdisposition vorläufig nur teilweise bekannt ist, jedenfalls aber die vom Wall umschriebene Fläche nicht mehr eingehalten hat.

Die älteste erhaltene Keramik kann man in die zweite Hälfte des 13. Jahrhunderts, die jüngere in das 14. und 15. Jahrhundert datieren. Im Fundgut der aus dem 14. und 15. Jahrhundert stammenden Keramik überwiegt die sogenannte helle, oft mit roter Bemalung verzierte Keramik. Die Lokalität wurde wohl gleichzeitig mit der Siedlung zerstört, die die schriftlichen Quellen noch im 15. Jahrhundert nennen, oder nach der Vernichtung der Siedlung verlassen.

Abb. 1. Moravská Třebová-Udánky (Svitavy). Plan des „hradisko“ genannten Feudalsitzes mit Sondenlage.

Abb. 2. Moravská Třebová-Udánky (Svitavy). Plan der Situation in den Sonden (schwarz bezeichnet sind Pfostengruben).

